

רגעים של שנה חדשה*

עיון בשישה שירי ראש השנה בכתיבה האקטואלית-מחורזת

של נתן אלתרמן

מרדכי נאור

כתיבתו האקטואלית-מחורזת של נתן אלתרמן נודעת בעיקר בשל כ-700 טורי "הטור השביעי", שפורסמו בעיתון "דבר" בשנים 1943-1967. רובם היו מחורזים ומיעוטם בפרוזה. לעומת זאת נגרע חלקה של כתיבה עיתונאית-מחורזת מוקדמת יותר של אלתרמן, 300 טורי "רגעים", שהופיעו על דפי עיתון "הארץ" בשנים 1934-1943. לקורפוס שירי זה נהוג לצרף גם את 26 "הסקיצות התל-אביבות" שלו, שראו אור מספר חודשים ב"תוספת ערב" של "דבר", לפני מעברו ל"הארץ" בנובמבר 1934. 326 טורי "רגעים" ו"הסקיצות התל-אביביות" אף נכללים בשני כרכי "רגעים" שראו אור לאחר מות המשורר, ובמפעל ספרותי חדש הנמצא בעיצומו כיום: שלושה כרכים של "רגעים", בליווי ביאורים מקיפים. הכרך הראשון מהשלושה כבר הופיע (בהוצאת הקיבוץ המאוחד).

אוסף שירי-היסטורי זה, המהווה את אחיו הבכור של "הטור השביעי" וכאמור, הפחות ידוע ממנו, טומן בחובו מכמנים: שירים כמעט-ליריים, תיאורים בלתי-שגרתיים של תל-אביב והתייחסות לאירועי הזמן, וכן ראיית הזמן המקום מנקודת המבט של המשורר.

שישה מהטורים השיריים עוסקים בראשי-שנה – יהודיים וכלליים.

בית כנסת באולם קולנוע

הטור הראשון מספר על ראש השנה תרצ"ה (ספטמבר 1934) בתל-אביב. באותה שנה חלפה אוכלוסיית העיר על פני רף 100 אלף התושבים, ותל-אביב הוכתרה כעיר הגדולה ביותר בארץ. מבני הציבור, לרבות בתי הספר ובתי הכנסת, היו צרים מלהכיל את כל הנזקקים להם. כפתרון ביניים למחסור בבתי הכנסת גויס במרכז תל-אביב אולם קולנוע מוגרבי, שהפך בימים הנוראים למקום תפילה.

אלתרמן התייחס לכך בטורו "חתימה טובה" (13.9.1934), עדיין במסגרת "הסקיצות התל-אביביות", שבחלקו הראשון מספר על הפיכת מבנה התרבות והבידור הבולט של תל-אביב – לבית כנסת, ועל התפילות בו בראש השנה:

בֶּן-אָדָם פּוֹשֵׁעַ, מְדַרְכֵּיךָ שׁוֹב נָא,

כָּל הָעִיר חוֹזֵרֶת בְּתִשׁוּבָה כְּעַתָּה.

מוֹגֵרְבִי אֵף הוּא שָׂכַח אֶת אֹרְדוֹנוֹבְנָה...

עַל חֲזָהוּ הַבְּטוֹנִי אֶגְרוֹפִיו מִכֵּים "עַל חֶטָּא".

הַנְּקָה אֹרְדוֹנוֹבְנָה הֵייתָה זְמֵרֶת וְשַׁחֲקִיטָה פּוֹלְנִיָה נּוֹדַעַת, שֶׁהוֹפִיעָה בְּאַרְץ בְּאַבִּיב 1934. הִיא זָכְתָה לְהַצְלָחָה גְדוֹלָה וְשָׂרָה בֵּין הַשָּׂאֵר שִׁירִים בִּיִּדִישׁ וּבְעֵבְרִית.

בהמשך השיר מתאר המשורר את השינוי שעבר אולם הקולנוע: את כוכבי הבד מחליפות התפילות, והדרמות האמיתיות גדולות מאלה שעל המסך, שכן השנה שהסתיימה זה עתה "היתה קשה מסרט הוליבודי". את היושב במרומים, שאליו מופנות התפילות, מכנה אלתרמן, במינוח קולנועי, "רג'יסור [במאי] גבוה", ומציין כי בשנה החולפת צפו יושבי עולם ב"הצגה גדולה" שלו.

בסופו של הטור יש למשורר בקשה, שוב באווירה קולנועית: אולי ניתן, בדיעבד, לתקן את השנה שהסתיימה?

אֱלֹהִים טוֹבִים, נְסֶה, נְסֶה נָא, שְׂמָא

עוֹד אֶפְשֵׁר לְחַתֵּם אוֹתָהּ בְּ"הֶפִי אֶנְד"?!...

חלפו מספר חודשים. בתקופה זו אלתרמן "חצה את הקווים" ועבר מ"דבר" ל"הארץ". הצעיר בן ה-24 קיבל עבודה קבועה כ"מתרגם הטלגרמות" של "הארץ", ותמורת משכורת צנועה עבד שישה לילות בשבוע וכתב – ללא תמורה – טור אקטואלי-מחורז בשם "רגעים". דומה שהמשורר הצעיר לא החשיב במיוחד כתיבה זו, שכן חתם עליה בכינוי הבלתי-חשוב "אגב".

בשבעת השבועות האחרונים של שנת 1934 – מ-7 בנובמבר עד 31 בדצמבר פרסם אלתרמן במסגרת "רגעים" 15 טורים, ממוצע של יותר משניים לשבוע. אלה שירים בחלקם ליריים, ואחרים השופכים אור על חיי העיר הצומחת. שניים מהשירים נצרבו בתודעה הישראלית: "שלג הלבנון" המוקדש לבית קפה באותו שם, מעין מהדורה מוקדמת של "כסית", ו"דצמבר", שיר יפהפה על החורף בתל-אביב, שזכה ללבוש מוסיקלי של משה וילנסקי. המלחין הצעיר, בן גילו של אלתרמן, ניסה להלחין את "דצמבר" כבר ב-1934, ולא הצליח. רק ב-1980 עלה הדבר בידו, במסגרת ערב שירי משוררים של גלי צה"ל.

בראש השנה האזרחי כתב אלתרמן טור בשם "1 בינואר", שאכן ראה אור ביומה הראשון של שנת 1935. היו אלה ימים גשומים במיוחד בתל-אביב, והעיר למדה להכיר את מכת השיטפונות. בלשונו של אלתרמן תוארו הדברים כך:

מְנַבְּכִי תֵּל-אָבִיב הַשְּׁטוּפָה וְהַשְּׂרָה.

מְאֲגְמִי כְּפָרִים וְרְחוּבוֹת נִיאָגְרָה.

מְמַטֵּר הַנְּשִׁפָּךְ כְּחֵבִית אֶל הַחֶדֶר

וְנִרְשָׁם בְּעֵתוֹן בְּמִדּוֹת מִלִּמְטָר...

מהמשך הדברים עולה, כי בשבוע האחרון של השנה האזרחית (1934) רגשה ורעשה העיר תל-אביב, לאו-דווקא בשל מזג האוויר, שכן העירייה אסרה על קיום נשפי סילווסטר בלילה האחרון של השנה. כל בעלי האולמות, בתי הקפה והמסעדות קיבלו מכתב אזהרה מהעירייה, ובו נכתב כי "מנהג נשפי סילווסטר זר למסורת העברית והוא מטיל חרפת התייוונות על תל-אביב". בעלי האולמות

ומוקדי הבידור נתבקשו שלא לערוך נשפי סילווסטר ואם לא ייענו, "תאלצו
אותנו לאחוז באמצעים".

אלתרמן קשר את החורף הקשה, את מלחמת העירייה בנשפי הסילווסטר
ואת תקוותיו לשנה החדשה, וכתב, במבנה שירי חריג:

בין אַנחות – אֵין-מוֹצָא... וקְרִיאות – אֵין דְּבַר!

בין תְּקוּוֹת הָעֵתִיד וּשְׂגִיאוֹת הָעֶבֶר.

בין שוֹט-עִירְיָה הָעוֹלָה וְצוּהָל

וּמְצִיל מְאֻסוֹן אֶת עֲדַת יִשְׂרָאֵל.

וּמְרִיעַ: הַבֵּיטוּ נָא אֵיךְ

אֶת סִלְוֹסְטֵר הַכִּינוּ פֹּה שׁוֹק עַל יָרֵךְ!...

בין אֵלָה וְאֵלָה אֲנִי מְבַרֵךְ,

בְּדֶלֶף,

בְּ"שֵׂא"...

וּבְעוֹד

רְגָשִׁים

אִם יֵשׁ.

אֶת אֶלֶף

תְּשַׁע

מֵאוֹת

שְׁלֹשִׁים

וְחָמֵשׁ.

שניים מתוך שלושה עשר

עברו בדיוק חמש שנים ואנחנו כבר בתחילת שנת 1940. בשנה זו מיעט אלתרמן לכתוב טורים אקטואליים והיבול השנתי הסתכם ב-13 בלבד, ממוצע של בקושי טור אחד בחודש. שניים מהטורים עסקו בראשי שנה: ראש השנה הכללי (הלועזי) וראש השנה היהודי.

ב-2 בינואר 1940 פרסם אלתרמן את טורו "1940", שגיבורתו הייתה המאה העשרים. לא יאומן ממש, ציין המשורר, היא כבר בת 40. ניבאו לה גדולות וראו מה קרה לה: מלחמה, אסונות. ובלשונו:

נְדָמָה זֶה עֲתָה הַרְקָדְנוּהָ עַל בְּרָד,

הוֹבְלָנוּהָ אֶל בֵּית-הַסֵּפֶר.

עֲתִידוֹת וּפְלָאִים לָהּ נִבְּאָנוּ בְּדָרְךָ,

וְהַכֵּל נִסְתִּימִים

בְּעֶפֶר וְאֶפֶר.

אלתרמן בן השלושים (הוא נולד ב-1910) שואל את המאה העשרים מי אשם בהידרדרות: היא, ואולי אנחנו. מה שברור הוא שתור הנעורים חלף ועל ההיסטוריה יוטל לשפוט, "אם היינו אסון המאה העשרים/ או אם היא שהיתה אסוננו".

במהלך שנת 1940 הובררו מחודש לחודש ממדי האסון. אם בינואר עוד אפשר היה להעריך שהמלחמה שפרצה בתחילת ספטמבר 1939 נעצרה, לאחר שהצבא הגרמני כבש את פולין וסכנה מיידית אינה נשקפת למדינות אחרות, באו חודשי האביב והקיץ וזעזעו את העולם החופשי שהצטמק והלך: הגרמנים כבשו תוך שבועות מספר את דנמרק, נורבגיה, בלגיה, הולנד וגם את צרפת הגדולה. איטליה הצטרפה לגרמניה במלחמתה וכוחותיה פלשו לצפון אפריקה. אנגליה עמדה בודדה במערכה. לברית המועצות היה חוזה אי-התקפה עם גרמניה הנאצית וארצות הברית הניטרלית עמדה מהצד. בקיץ פתחו הגרמנים ב"בליץ" (מלחמת בזק) אווירי נגד אנגליה ולונדון בפרט, כהכנה לפלישה לאיים

הבריטיים. וכדי להוכיח, כנראה, לתושבי ארץ-ישראל שגם הם לא חסינים, הפציצו מטוסים איטלקיים את תל-אביב וחיפה. בתל-אביב נמנו ב-9 בספטמבר 1940 למעלה מ-100 הרוגים.

ב-27 באוקטובר 1940 הקימו שלוש המעצמות הפשיסטיות – גרמניה, איטליה ויפן – את הברית המשולשת, "הציר". האיום על העולם החופשי גבר עוד יותר. תגובתו של אלתרמן הייתה מהירה.

בטורו "הבֶּזֶק" (ערב ראש השנה תש"א, 2 באוקטובר 1940) העטה על עצמו המשורר את אדרת המרגיע הלאומי, כפי שיעשה פעמים לא מעטות בשנים הבאות, הקשות עוד יותר של המלחמה. הוא תיאר מפגש משולש: יפני, גרמני ואיטלקי נפגשו בפונדק לדון בנושא מוכר להם: מלחמת בזק. מה שנראה ממרחק כניצחונות גדולים, תואר על-ידו כהסתבכות ללא סוף, כאשר כל אחד מהשלושה מפרט את הקשיים שיש לו. למשל הגרמני:

... אֶצְלִי בְּלִמְנָשׁ אֶהוּבֵי וְרַעִי,

הַבֶּזֶק הוּא אֵינְנוּ כָּל-כֶּךָ אֵי אֵי אֵי.

גַּם אֶצְלִי הַמְּלַחְמָה

בוֹזְקֵת וּבוֹזְקֵת

וְאַתֶּם הָרוּאִים

שְׂאִין הִיא פּוֹסְקֵת.

בבית האחרון יש שי מיוחד לקוראי השיר והעיתון: המשורר כותב במפורש שזה שי לחג:

כִּכָּה דְּבָרוּ יוֹם אֶחָד בְּפֻנְדֵק

שְׁלֹשָׁה יַדְעָנִים בְּמְלַחְמַת-בֶּזֶק.

וּבְחִפְשָׁנוּ נוֹשָׂא מְעוֹרֵר בְּטָחוֹן

וּמְבִיעַ עֲדוּד, לְכָבוֹד רֵאש־הַשָּׁנָה,

אָמַרְנוּ מוֹטָב שְׁנַבִּיא בְּעֵתוֹן
אֵת זֹה הַשִּׁיחָה כְּפִשׁוּטָה וּלְשׁוֹנָה.

אלתרמן צופה את התפתחות המלחמה

בדיוק שנה אחת אחר-כך, בגיליון ערב ראש השנה תש"ב של "הארץ" (21 בספטמבר 1941), התחברו דברי התקווה של אלתרמן לתחזית צבאית שהתבררה תוך זמן קצר כמדויקת ביותר.

הטור נקרא "אמריקה על הסף" והמשורר הביע את התקווה שארצות הברית לא תתמיד בעמדתה הניטרלית, אלא תחבור לבריטניה ולברית המועצות, שביוני 1941 הותקפה במפתיע על-ידי היטלר והצטרפה אל בעלות הברית הלוחמות בנאצים.

אלתרמן כותב שכל הסימנים מעידים כי אמריקה מתקרבת לרגע האמת, ואף היא תצטרף, בוודאי, בקרוב לכוחות הלוחמים נגד ה"ציר" הנאצי-פשיסטי: "לעינינו נכנסים הינקים/ אל תוך תוכו/ של העניין". הוא משבח בשירו את הנשיא רוזבלט על עזרתו הישירה והעקיפה למעצמות הברית, במסגרת מה שנקרא אז "החכר והשאל" – שיגור ציוד אמריקאי לעזרת המדינות הנלחמות בהיטלר.

אשר להמשך, למשורר אין ספק כי ארצות הברית תצעד עוד כמה צעדים קדימה, והוא מבסס את תחזיתו על לוח השנה העברי, שלמחרת יום פרסום הטור החל בשנה חדשה – תש"ב:

הַעֲנֵנוּ נַעֲשֶׂה מְעַדָּן מְעַדָּן,

הַעֲבֹדוֹת מִתְחִילוֹת לְדַבֵּר בְּעַדָּן

וְנִקַּל לְשַׁעַר כִּי בְּשָׁנַת תִּשְׁ"ב,

אֲמֵרִיקָה דִּנְקָא

לא תשב.

חודשיים וחצי לאחר פרסום השיר הצטרפה ארצות הברית לבעלות הברית, בעקבות ההתקפה היפאנית בפרל הארבור. כמעט שניתן לומר שלאחרמן היה מודיע סודי במטכ"ל היפאני...

סגירה ופתיחה

השיר האחרון במבחר זה פורסם ביומה הראשון של שנת 1943. מלחמת העולם נמשכה זה כמעט שלוש שנים וחצי. הכף החלה נוטה לטובת בעלות הברית, אך בה-בעת נודעו יותר ויותר פרטים על אימי המלחמה וגורלם האיום של יהודי אירופה.

בתאריך "עגול" זה ערך אלתרמן סיכום-ביניים של המלחמה. הוא תיאר מצב עתידי, בו מורה ילמד את תלמידיו את קורות מלחמת העולם השנייה, יזכיר מונחים כמו "הציר", שמות כמו היטלר, גרינג וגבלס מראשי הנאצים, קוויזלינג (הבוגד הנורבגי המפורסם), מוסוליני הרודן האיטלקי ועוד, ויקרא תלמיד אל הלוח, כדי לבחון מה הוא יודע על המלחמה.

התלמיד, עולה מהשיר, לא יודע הרבה והמורה מעניק לו ציון שלילי. ועל כך היה לאלתרמן מה לכתוב ולסכם:

אִז יֵרֵד הַמּוֹרָה מִקִּתְּדָרָה חֲגֵרֶת
וַיִּזְעִיף אֶת פָּנָיו וַיִּטֹּל אֶת הָעֵט
וּבְעֵד כָּל תְּקוּפֹתָנוּ הַזֹּאת הַסּוֹעֶרֶת
הַתְּלָמִיד יִקְבֹּל "לֹא מִסְפִּיק" בְּמַחְבֶּרֶת,
אִף כִּי לָנוּ הָיָה זֶה מִסְפִּיק בְּהַחֲלָט...

המשורר, אם כן, "סגר" את השנה. הוא החל מניין חדש בשנה החדשה (1943) ומיד סגר אותה, שכן זה היה טורו האחרון ב"רגעים" וב"הארץ". חמישה שבועות אחר כך, ב-5 בפברואר 1943, ראה אור טורו הראשון ב"דבר", במדור חדש בשם "הטור השביעי".

* פורסם במדור "תרבות וספרות" של "הארץ", בגיליון ערב ראש השנה תשע"ד (4.9.13).